

**AXBOROT TEXNOLOGIYALARI TERMINOLOGIK TIZIMIDA XUSUSIY
BIRIKUVCHI BIRIKMALARNING QO‘LLANISHI VA TARJIMA
STRATEGIYALARI**

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti,
Ijtimoiy fanlar fakulteti, Filologiya kafedrası stajyor o'qituvchi*

Ernazarova Gulnoza Turayevna

gulnozaernazarova91@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada axborot texnologiyalari terminologik tizimida xususiy birikuvchi birikmalarning qo‘llanishi va ularni tarjima qilish strategiyalari ko‘rib chiqilgan. 320 birlik bo‘yicha olti strategiya ajratildi: kalkalash (46,6%), transkripsiya (23,4%), izohli tarjima (13,8%), semantik o‘zlashtirish (7,5%), gibrid hosila (4,4%) va o‘zgarmagan holda o‘zlashtirish (4,4%). O‘zbekcha muqobillarning 55 foizi bir so‘zli, 38,4 foizi ikki so‘zli ekani aniqlandi. Shu asosda to‘rt bosqichli qaror modeli va matn tipiga bog‘liq strategiya matritsasi taklif etildi.

Kalit so‘zlar: tarjima strategiyasi, qo‘llanish, matn tipi, qaror modeli, terminologik siyosat, interfeys, texnik hujjat, o‘quv matni.

**USAGE OF RESTRICTED COLLOCATIONS IN THE INFORMATION
TECHNOLOGY TERMINOLOGICAL SYSTEM AND TRANSLATION
STRATEGIES**

*University of Information Technologies and Management, Faculty of Social Sciences,
Department of Philology, Trainee Lecturer*

Ernazarova Gulnoza Turayevna

gulnozaernazarova91@gmail.com

Abstract: The article examines the usage of restricted collocations in the information technology terminological system and strategies for their translation. On the basis of 320 units six strategies are distinguished: calquing (46.6%), transcription (23.4%), descriptive translation (13.8%), semantic borrowing (7.5%), hybrid derivation (4.4%) and direct borrowing (4.4%). It is established that 55 per cent of Uzbek equivalents are one-word and 38.4 per cent two-word units. On this basis a four-stage decision model and a text-type strategy matrix are proposed.

Keywords: translation strategy, usage, text type, decision model, terminological policy, interface, technical documentation, educational text.

I. KIRISH

Terminologik birlikning qo‘llanishi uning tuzilishi va ma’nosidan kam bo‘lmagan darajada muhim masaladir. Bir termin ilmiy maqolada, texnik yo‘riqnomada, dastur interfeysida va ommaviy axborot vositalarida turlicha ishlaydi: ba’zi muhitlarda u to‘liq

shaklda, boshqalarida qisqartma sifatida, uchinchilarida esa izoh bilan beriladi. Bu farqni hisobga olmaslik terminning noto‘g‘ri qo‘llanishiga, ba‘zan esa mazmunning buzilishiga olib keladi.

Tarjima strategiyasi masalasi ham shu nuqtadan kelib chiqadi. Tarjimon termin uchun muqobil tanlashda nafaqat lingvistik mezonlarga, balki matn tipiga, o‘quvchi toifasiga va me‘yoriy talablarga ham tayanishi kerak. Interfeys tugmasi uchun uch so‘zli izohli tarjima yaroqsiz, ilmiy maqola uchun esa bir so‘zli noaniq o‘zlashma yetarli emas. Demak, strategiya universal bo‘la olmaydi — u shartli tanlovdir.

O‘zbek tili sharoitida bu masala yana-da murakkab, chunki bir vaqtning o‘zida uch xil me‘yor amal qiladi: rasmiy glossariylar me‘yori, an‘anaviy qo‘llanish me‘yori va xalqaro standartlar me‘yori. Ular o‘rtasidagi ziddiyat tarjimonni tanlov oldida qoldiradi. Shu sababli strategiyani tanlashning oshkora, asoslangan modeli zarur.

Tadqiqotning obyekti xususiy birikuvchi birikmalarning turli matn tiplaridagi qo‘llanishi, predmeti esa tarjima strategiyalarini tanlash tamoyillaridir. Maqsad — strategiyalarning miqdoriy taqsimotini aniqlash va matn tipiga bog‘liq tanlov modelini qurish. Vazifalar: (1) strategiyalar taqsimotini hisoblash; (2) o‘zbekcha muqobillarning ixchamlik ko‘rsatkichlarini aniqlash; (3) matn tiplarini farqlash; (4) qaror modelini shakllantirish.

II. MATERIALLAR VA METODLAR

Material 320 birlikdan iborat kartoteka bo‘lib, unda har bir birlik uchun tarjima usuli va o‘zbekcha shakl tipi kodlashtirilgan. Matn tiplari bo‘yicha tahlil uchun qo‘shimcha tanlov tuzildi: texnik hujjatlar, dasturiy interfeys yorliqlari, o‘quv adabiyoti va normativ-huquqiy matnlar. Har bir tipdan o‘ntadan namuna olindi va ulardagi terminlarning shakli kuzatildi.

Metodlar: miqdoriy tahlil (strategiyalar salmog‘ini hisoblash), funksional-matniy tahlil (terminning matndagi vazifasini aniqlash), qiyosiy tahlil (bir terminning turli matnlardagi shakllarini solishtirish) va modellashtirish (qaror qabul qilish sxemasini qurish).

Strategiyalarni baholash mezonlari: denotativ aniqlik, ixchamlik, motivatsiyalanganlik, me‘yoriy muvofiqlik va qabul qiluvchiga moslik. Bu mezonlar bo‘yicha har bir strategiya shartli ball bilan baholandi; ballar ekspert bahosi bo‘lib, ular yakuniy qaror uchun emas, balki qiyosiy orientir sifatida xizmat qiladi.

III. NATIJALAR

Strategiyalarning miqdoriy taqsimoti quyidagicha: kalkalash — 149 birlik (46,6%), transkripsiya — 75 (23,4%), izohli tarjima — 44 (13,8%), semantik o‘zlashtirish — 24 (7,5%), gibrid hosila — 14 (4,4%), o‘zgarmagan holda o‘zlashtirish — 14 (4,4%). Bu taqsimot o‘zbek tilining termin yasashda o‘z resurslariga tayanishini ko‘rsatadi, ammo izohli tarjimaning yuqori ulushi muammoning ham belgisidir.

Ixchamlik ko‘rsatkichlari strategiya tanlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘zbekcha muqobillarning 176 tasi (55%) bir so‘zli, 123 tasi (38,4%) ikki so‘zli, 18 tasi (5,6%) uch so‘zli, 3 tasi (0,9%) to‘rt so‘zli birikmadir. Inglizcha birikmaning o‘rtacha uzunligi 2,13 komponent bo‘lsa, o‘zbekcha muqobil o‘rtacha 1,52 so‘zdan iborat. Demak, tarjima jarayonida termin umuman uzunlashmaydi, aksincha qisqaradi — bu o‘zbek tilining agglyutinativ tuzilishi bilan izohlanadi.

Matn tiplari bo‘yicha kuzatuv sezilarli farqni ko‘rsatdi (9-jadval).

9-jadval. Matn tipiga bog‘liq strategiya tanlovi

Matn tipi	Ustuvor strategiya	Misol	Asosiy talab
Texnik hujjat	kalkalash + izoh	xavfsizlik devori	aniqlik
Interfeys	transkripsiya / qisqa kalka	Fayl, Saqlash	ixchamlilik
O‘quv matni	kalkalash + izoh	ma’lumotlar bazasi	tushunarlilik
Normativ matn	rasmiy glossariy shakli	axborot tizimi	me’yor

Jadvaldan ko‘rinadiki, bir termin turli matnlarda turlicha shaklda bo‘lishi mumkin va bu nomuvofiqlik emas, balki funksional zaruratdir. Biroq bu erkinlikning chegarasi bor: bir matn ichida bir termin faqat bir shaklda qo‘llanishi kerak. Aks holda o‘quvchi ikki xil shaklni ikki xil tushuncha deb qabul qilishi mumkin.

Kuzatuv natijasida to‘rt bosqichli qaror modeli shakllantirildi. Birinchi bosqich — referensial tekshiruv: termin bildirayotgan tushunchaning chegaralari aniqlanadi va o‘zbek tilida shu chegaraga mos tushuncha bor-yo‘qligi tekshiriladi. Ikkinchi bosqich — strukturaviy tanlov: terminning struktura modeli aniqlanib, unga mos o‘zbekcha qolip tanlanadi ($N+N \rightarrow$ izofa, $A+N \rightarrow$ sifat birikmasi). Uchinchi bosqich — me’yoriy tekshiruv: tanlangan shakl rasmiy glossariy yoki standartda mavjudligi tekshiriladi. To‘rtinchi bosqich — pragmatik moslashtirish: shakl matn tipiga moslab tuzatiladi (interfeysda qisqartirish, o‘quv matnida izoh qo‘shish).

Bu modelning amaliy afzalligi shundaki, u qarorni sub’ektiv didga emas, tekshiriladigan mezonlarga asoslaydi. Har bir bosqichda qaror hujjatlashtirilishi mumkin, bu esa terminologik ishni jamoaviy amaliyotga aylantiradi.

IV. MUHOKAMA

Strategiyalar taqsimoti shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tili terminologiyasida kalkalash hali ham asosiy usul bo‘lib qolmoqda. Bu holat ikki xil baholanishi mumkin. Optimistik talqinda bu tilning ichki salohiyati kuchliligini ko‘rsatadi: o‘zbek tili murakkab tushunchalarni o‘z vositalari bilan nomlay oladi. Pessimistik talqinda esa kalkalash ko‘pincha sun’iy, motivatsiyasi zaif birikmalar hosil qiladi, ular amaliyotda o‘zlashmalar bilan raqobatda yutqazadi.

Haqiqat, bizningcha, o‘rtada: kalkalash terminning shaffofligini ta’minlaydigan holatlarda samarali, metaforik yoki madaniy jihatdan bog‘langan terminlarda esa samarasiz. «Database» — «ma’lumotlar bazasi» kalkasi muvaffaqiyatli, chunki komponentlar ma’nosi aniq va birikma tushunchaning tuzilishini aks ettiradi. «Firewall» — «xavfsizlik devori» esa kalka emas, izohli tarjima, chunki «olov» obrazi saqlanmagan: bu yerda tarjimon obrazni emas, funksiyani yetkazgan va to‘g‘ri yo‘l tutgan.

Interfeys lokalizatsiyasi alohida rejimni talab qiladi. Bu erda termin nafaqat aniq, balki qisqa bo‘lishi kerak, chunki tugma maydoni cheklangan. Shuning uchun transkripsiya va qisqa kalka afzal: «Fayl», «Saqlash», «Chop etish». To‘liq shakllar («faylni saqlash») faqat menyu bandlarida qo‘llanadi. Bu — funksional cheklovning bevosita til shakliga ta’siridir.

Normativ matnlarda esa teskari tendensiya kuzatiladi: bu yerda aniqlik ixchamlikdan ustun turadi, shu sababli to‘liq va rasmiy shakl tanlanadi. «Axborot tizimi», «axborot

xavfsizligi» kabi birikmalar normativ hujjatlarda qat’iy qo‘llanadi va qisqartirilmaydi. Demak, strategiya matn tipiga bog‘liqligi ob’ektiv asosga ega.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, matn tiplari bo‘yicha tanlov kichik hajmda (har bir tipdan o‘nta namuna) o‘tkazilgan, shu sababli natijalar tendensiya sifatida qabul qilinishi kerak. Bundan tashqari, strategiyalarni baholashda ekspert bahosidan foydalanilgan, bu esa ma’lum sub’ektivlikni saqlab qoladi.

V. XULOSA

1. Olti strategiya ichida kalkalash (46,6%) va transkripsiya (23,4%) yetakchi; ular birgalikda birliklarning yetmish foizini qamraydi.

2. O‘zbekcha muqobillarning 55 foizi bir so‘zli, 38,4 foizi ikki so‘zli; tarjima jarayonida termin uzunlashmaydi, balki qisqaradi (2,13 → 1,52).

3. Strategiya tanlovi matn tipiga bog‘liq: texnik hujjatda aniqlik, interfeysda ixchamlik, o‘quv matnida tushunarliklik, normativ matnda me’yor ustuvor.

4. Taklif etilgan to‘rt bosqichli qaror modeli (referensial, strukturaviy, me’yoriy va pragmatik bosqichlar) terminologik qarorlarni asoslash va hujjatlashtirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Vyuster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. — Wien; New York: Springer, 1979.

2. Lotte D.S. Основы построения научно-технической терминологии. — Moskva: Izdatelstvo AN SSSR, 1961.

3. Superanskaya A.V., Podolskaya N.V., Vasilyeva N.V. Obshaya terminologiya: voprosy teorii. — Moskva: Nauka, 1989.

4. Leychik V.M. Terminovedenie: predmet, metody, struktura. — Moskva: KomKniga, 2006.

5. Grinev-Grinevich S.V. Terminovedenie. — Moskva: Akademiya, 2008.

6. Cabré M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications. — Amsterdam: John Benjamins, 1999.

7. Sager J.C. A Practical Course in Terminology Processing. — Amsterdam: John Benjamins, 1990.

8. Komissarov V.N. Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty). — Moskva: Vysshaya shkola, 1990.

9. Hojiyev A. O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2007. — 167 b.

10. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi. — Toshkent, 2019.

11. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 5 jild. A. Madvaliyev tahriri ostida. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.

12. ISO 1087-1:2000. Terminology work — Vocabulary — Part 1: Theory and application.

13. ISO/IEC 2382:2015. Information technology — Vocabulary.

14. IEEE Std 610.12-1990. Standard Glossary of Software Engineering Terminology.